

TOLVFORS BRUK

Antikvarisk medverkan

Tolvfors 2:9
Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland
2011

Joel Ringh

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från museets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20. Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

Tolvfors bruk

Antikvarisk medverkan

Tolvfors 2:9
Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland
2011

Rapport 2011:10
Joel Ringh

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2011

Omslagsbild: Tolvfors bruk, Foto: Joel Ringh

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket
Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Inledning	5
Historik	5
Skadeläge	6
Utförda arbeten	6
Antikvarisk bedömning	16
Käll- och litteraturförteckning	16

Karta över det bostadsrättsföreningen Tolvfors bruk, cX-Länskartan.

Bostadshus 8 = 1

Bostadshus 10 = 2

Bostadshus 12 = 3

Bostadshus 14 = 4

Förrådslänga 1 = 5

Förrådslänga 2 = 6

Förrådslänga 3 = 7

Magasin 1 = 8

Magasin 2 = 9

Toppstuga = 10

Sophus = 11

Stallbyggnad = 12

Stallförråd = 13

INLEDNING

Byggnadsminnet Tolvfors bruk är beläget strax norr om Gavleån och väster om Gävle centrum. Bruket ligger inom Gävle stads gränser. Själva bruksmiljön består av en herrgårdsanläggning med tillhörande jordbruksbyggnader, samt smedsbostäder och ett antal uthus. Byggnadsvårdsåtgärderna på Tolvfors bruk har skett inom bostadsrättsföreningen Tolvfors som består av smedsbostäder och uthus.

De nu utförda byggnadsvårdsåtgärderna kom till stånd på bostadsrättsföreningens initiativ och till grund för arbetena låg ett besiktnings- och åtgärdsförslag upprättat av Källbergs bygg och consulting AB¹. Som entreprenör valdes Perex Bygg AB som tog sig an hela entreprenaden. Arbetena inleddes i mars år 2011 och avslutades i september samma år. En teknisk och en antikvarisk slutbesiktning ägde rum i samband med entreprenadens slut. Den antikvariska medverkan har Läns museet Gävleborg stått för genom byggnadsantikvarie Joel Ringh. Den tekniska slutbesiktningen gjordes av Christer Wallin, Timmerblock AB. Bostadsrättsföreningens projektansvarige för byggnadsvårdsåtgärderna har varit Lars Ohlsson som frikostigt delat med sig av sitt hem för byggmöten och antikvariska diskussioner.

HISTORIK

Tolvfors bruks verksamhet startade under 1600-talet mitt i och med att borgmästaren Elias Gawelius, Rasmus Carlsson och Johan Eskilsson år 1644 fick tillstånd att uppföra en masugn och stångjärnshammare. En ny masugn installerades år 1678. Bruksgatan fick sitt nuvarande utseende under 1790-talet. Det är troligt att smedsbostäderna och uthusen uppfördes under denna tid.² Smedsbostäderna och uthusen är timrade rödfärgade längor med tidigare smedsbostäder samt bod- och magasinsbyggnader. Herrgården uppfördes av timmer år 1756 i karolinsk stil med säteritak. Flyglarna tillkom några år senare. Kring sekelskiftet 1800 byggdes herrgården om i empirestil och samtliga av herrgårdsbyggnaderna är därefter reveterade och vitavfärgade.

År 1973 inleddes en renovering av smedsbostäderna med sammanslagningar av lägenheter, fönsterbyten, tilläggsisoleringar, elinstallationer och indragning av vatten och avlopp. På sätt och vis kan man säga att den renoveringen gick hårt fram och att de tidigare smedsbostäderna ändrade karaktär. Trots detta betraktas Tolvfors bruk som en unik helhetsmiljö och år 1983 byggnadsminnesförklarades hela bruksområdet.

En byggnadsminnesförklaring, enligt 3 kap. lag (1988:950) om kulturminnen m.m., är ett sätt att skydda en byggnad eller en hel miljö undan rivning eller förvanskning. Det som skyddas på detta sätt skall vara ett noga utvalt och representativt byggnadsbestånd som på ett allsidigt sätt speglar vår historia och samhällsutveckling. En byggnadsminnesförklaring innebär det högsta lagskydd en kulturhistorisk byggnad eller område kan erhålla.

¹ Besiktning och åtgärdsförslag, Källbergs Bygg o. consulting AB, 2009-08-25.

² Hans Beskow, Bruksherrgårdar i Gästrikland, 1954.

SKADELÄGE

Gällande Källbergs bygg o. consultants besiktningsprotokoll över bostadsrättsföreningens byggnaders skick framkom det brister som på sikt skulle påverka byggnadernas överlevnad. Det som var mest akut var yttertakens dåliga skick. På grund av otäthet kom det ständigt in fukt. På bostadsrättsföreningen förekom det rötskadat timmer och byggnader som behövde lyftas och justerats. I besiktningsprotokollet från Källbergs bygg o. consulting tas det upp systematiskt kring varje enskild byggnads tekniska status.

UTFÖRDA ARBETEN

Bostadshus 8

- Befintligt tegel plockades ned. Läkten och boarden revs.
- Ny oljehärdad board sattes upp. Ny strö- och bärläkt monterades och på det lades nytt enkupigt lertegel.
- Nya taksteg monterades på det nylagda tegeltaket. Takstegen bestämdes vara i orange kulör för att smälta in på tegeltaket.
- Ny brytbräda monterades.
- Nya vindskivor, vattbrädor och sidoanslutningar monterades på takkuporna.
- Nya takrännor sattes upp i lika utförande som tidigare. I rännan monterades ny enkelfalsad plåt. Dessa kompletterades med kätting i en smäcker dimension. Takrännorna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nya galgar/konsoler monterades upp för att stödja rännorna. Dessa fick kraftigare dimensionerna än tidigare för att bättre fylla sin funktion. Galgarna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nockbrädorna demonterades först för att sedan återmonteras. Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.

- På skorstenarna monterades svep av plåt, s.k. prärievagnar, som fyller sin funktion som en huva. Dessa är öppningsbara och plåten fick en så orange tegelliknande kulör som möjligt. Plåten som användes är en färgbelagd tunnplåt som heter prelaq nova. Plåten består av en stålkärna med ett metallskikt av zink på båda sidor. Utanpå detta metallskikt finns på framsidan en grundfärg och en toppfärg samt på baksidan av plåten en baksidesfärg.

Bostadshus 10

- Befintligt tegel plockades ned. Låkten och boarden revs. Under boarden fann man på ett parti av taket fynd av djurskelett, järn och skor av näver. Dessa fynd är uttryck av gammal folktro och beslöts att få ligga kvar på samma ställe.
- Ny oljehärdad board uppsattes.
Ny strö- och bärlåkt monterades och på det återmonterades det enkupiga lerteglet.
- Nya taksteg monterades på det nylagda tegeltaket. Dessa fick en orange kulör för att smälta in på tegeltaket.
- Ny brytbräda monterades.
- Nya vindskivor, vattbrädor och sidoanslutningar monterades på takkuporna.
- Nya takrännor sattes upp i lika utförande som tidigare. I rännan monterades ny enkelfalsad plåt. Dessa kompletterades med kätting i en smäcker dimension. Takrännorna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nya galgar/konsoler monterades upp för att stödja rännorna. Dessa fick kraftigare dimensionerna än tidigare för att bättre fylla sin funktion. Galgarna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nockbrädorna demonterades först för att sedan återmonteras. Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.

- På skorstenarna monterades s.k. prärievagnar. Plåten som användes var prelaq nova i tegelliknande kulör. Skorstenskrönen lagades och vidare fogade man om skorstenarna där det behövdes. Bruket som användes var Finja puts och murbruk C.

Bostadshus 12

- Befintligt tegel plockades ned. Låkten och boarden revs.
- Ny oljehärdad board uppsattes.
- Ny strö- och bärlåkt monterades och på det lades nytt enkupigt lertegel.
- Nya taksteg monterades på det nylagda tegeltaket. Dessa fick en orange kulör för att smälta in på tegeltaket.
- Ny brytbräda monterades.
- Nya vindskivor, vattbrädor och sidoanslutningar monterades på takkuporna.
- På byggnadens södra sida byttes rötskadade vindskivor och vattbrädor.
- Nya takrännor sattes upp i lika utförande som tidigare. I rännan monterades ny enkelfalsad plåt. Dessa kompletterades med kätting i en smäcker dimension. Takrännorna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nya galgar/konsoler monterades upp för att stödja rännorna. Dessa fick kraftigare dimensionerna än tidigare för att bättre fylla sin funktion. Galgarna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nockbrädorna demonterades först för att sedan återmonteras. Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.

- På skorstenarna monterades s.k. prärievagnar. Plåten som användes var Prelaq nova och dessa fick en så tegelliknande kulör som möjligt. Den ena skorstenen (12B) fogades med Finja puts och murbruk C.

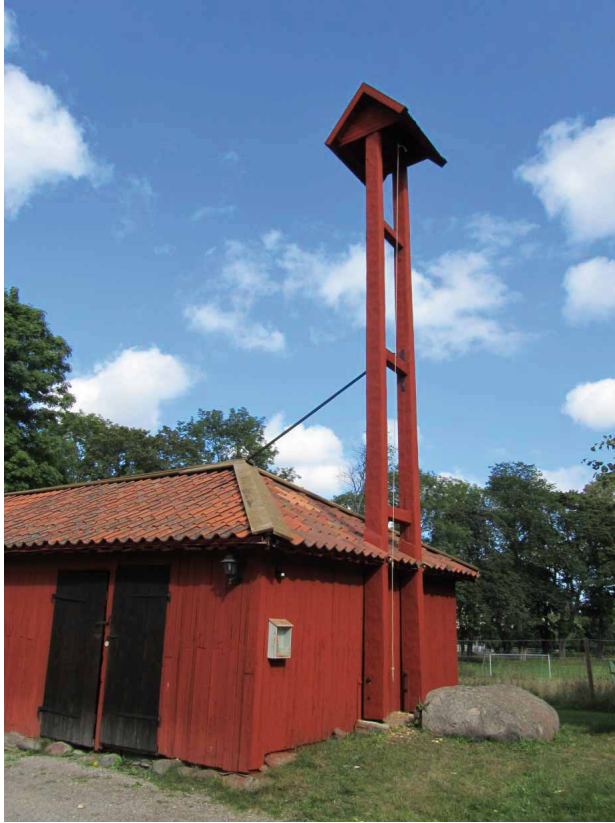
Bostadshus 14

- Befintligt tegel plockades ned. Låkten och boarden revs.
- Ny oljehärdad board uppsattes.
- Ny strö- och bärlåkt monterades och på det lades nytt enkupigt lertegel.
- Nya taksteg monterades på det nylagda tegeltaket. Dessa fick en orange kulör för att smälta in på takteglet.
- Ny brytbräda monterades.
- Nya vindskivor, vattbrädor och sidoanslutningar monterades på takkuporna.
- På byggnadens södra sida byttes rötskadade vindskivor och vattbrädor.
- Nya takrännor sattes upp i lika utförande som tidigare. I rännan monterades ny enkelfalsad plåt. Dessa kompletterades med kätting i en smäcker dimension. Takrännorna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nya galgar/konsoler monterades upp för att stödja rännorna. Dessa fick kraftigare dimensionerna än tidigare för att bättre fylla sin funktion. Galgarna slamfärgades med ljus Falu röd.
- Nockbrädorna demonterades först för att sedan återmonteras. Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.

- På skorstenarna monterades s.k. prärievagnar. Plåten som användes var Prelaq nova och plåtarna fick en så tegelliknande kulör som möjligt. Skorstenarna kompletterades med fogning och tegelsten. Murbruket som användes var Finja pus och murbruk C.

Förrådslänga 1

- Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.
- Det gamla klocktornet var i så pass dåligt skick att ett nytt uppfördes med likadant utförande som det tidigare. Panelen bakom klocktornet var rötskadad och i sådant dåligt skick att den byttes ut.

Förrådslänga 2

- Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.
- Nya hängrännor med enkelfalsad plåt invändigt. Nya galgar/konsoler med kraftigare dimensioner monterades till rännorna.
- Källarnedgången till förrådslänga 2 var i så pass dåligt skick att en ny byggdes. Denna fick samma utförande som den gamla. Källarnedgången ströks med naturbrun roslagsmahogny som blandades på plats med 1/3 rå linolja, 1/3 balsamterpentin och 1/3 tjära.

Förrådslänga 3

- Ny strö- och bärläkt monterades och på det återmonterade man lerteglet från bostadshuset.
- Nya nockbrädor monterades och de ströks med Claessons trätjära.

Magasin 1

- Röttskadad del av syllstock ersattes med nytt timmer.
- Trasigt taktegel byttes ut på byggnadens södra sida.
- På norra, östra, västra takfallen revs takteglet, läkt och board och ny oljehärdad board, strö- och bärläkt monterades på takfallen. Teglet som monterades var återanvänt enkupigt taktegel från bostadshusen.
- Nyanockbrädor tjärströks med Claessons trätjära.

Magasin 2

- Stentrappan har justerats.
- Stommen har lyfts och kompletterats med grundstenar.
- Röttskadad del av syllstock ersattes med nytt timmer.
- Trasigt taktegel byttes ut på byggnadens södra sida.

- På norra, östra, västra takfallen revs takteglet, läkt och board och ny oljehärdad board, strö- och bärläkt monterades på takfallen. Teglet som monterades var återanvänt enkupigt taktegel från bostadshusen.
- Nya takrännor med enkelfalsad plåt invändigt samt galgar/konsoler har monterats. Galgarna och rännorna målades med ljus Falu röd.

Toppstuga

- Rötskadad del av syllstock ersattes med nytt timmer.
- På byggnadens södra sida har grundstenar justerats.
- Trasigt taktegel byttes ut på byggnadens södra sida.
- På norra, östra, västra takfallen revs takteglet, läkt och board och ny oljehärdad board, strö- och bärläkt monterades på takfallen. Teglet som monterades var återanvänt enkupigt taktegel från bostadshusen.

Sophus

- Trasigt taktegel har bytts ut.
- Nockbrädorna har tjärstrukits med Claessons trätjära.

Stall

- En stor mängd rötskadade syllstockar har bytts ut mot nytt timmer. Ytskadat timmer har även halvsulats.
- Nockbrädorna tjärströks med Claessons trätjära.
- Teglet, läkten och boarden revs på byggnadens östra sida. Ny oljehärdad board och läkt monterades. Takteglet återanvände man från bostadshusen.
- Stallets fönster renoverades med traditionella material och metoder. Fönstren målades med vit linoljefärg från Alcro.

Stallförråd

- Byggnaden fick nya nockbrädor och vattbrädor. Nockbrädorna ströks med Claessons trätjära.
- Vindskivorna på den östra sidan var i dåligt skick och böts ut.
- Teglet justerades och man har bytt ut skadat taktegel.

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Byggnadsvårdsarbetena har skett med god omsorg om Tolvfors bruks kulturhistoriska värden och Läns museet godkänner de utförda arbetena ur antikvarisk synpunkt. Läns museet tillstyrker att beviljat bidrag betalas ut.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

R-G Andersson, m.fl. , 2002. *Tolvfors, Historia – historier och människor*, Gävle.

Jan Lundell, 1977. *Tolvfors bruk 1644-1977*, Uppsala.

Hans Beskow, 1954. *Bruksherrgårdar i Gästrikland*.

Otryckta källor

Stefan Källberg, Besiktning och åtgärdsförslag, Källbergs Bygg o. consulting AB, 2009-08-25.

I Läns museets arkiv förvaras

Protokoll

Beslut

Fotografier

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmansg 4
www.lansmuseetgavleborg.se